

ЛИСТ ДО БАТЬКА

Любий батьку, недавно ти спитав мене, чому я кажу, що боюся тебе. Як завжди, я не зміг нічого тобі відповісти — почасти саме зі страху перед тобою, а почасти через те, що пояснити цей страх неможливо, не вдаючись у численні подробиці, навести які в розмові було б досить важко. І коли тут я й пробую дати тобі відповідь на письмі, то вона однаково буде дуже неповна, позаяк навіть цієї хвилини, коли я пишу, на заваді мені стоїть страх перед тобою та його наслідки й позаяк сказати треба так багато, що це значно перевершує можливості моєї пам'яті й мого глузду.

На всю цю історію ти завжди дивився дуже просто, принаймні сам так казав і мені, й, не перебираючи, багатьом іншим людям. Ти це уявляв собі приблизно так: ціле життя ти працював у поті чола, віддаючи все дітям і насамперед мені, завдяки чому я «жив розкошуючи», мав цілковиту свободу вивчати, що мені заманеться, у мене не боліла голова про шматок хліба, а отже, й узагалі ні про що; за це ти вимагав не вдячності, ні — ціну «вдячності дітей» ти добре знаєш, — але принаймні хоч якогонебудь натяку на розуміння й співчуття; натомість я, скільки себе й пам'ятаю, втікав від тебе — до своєї кімнати, до книжок, до безглуздих ідей, до навіжених друзів; я ніколи не розмовляв з тобою відверто, у храм до тебе не ходив, у Франценбаді жодного разу тебе не навідував і взагалі ніколи не виявляв родинних почуттів, не цікавився крамницею й рештою твоїх справ, накинув тобі фабрику, а потім тебе облишив, підтримував Отлу в її впертості, задля друзів я роблю все, а задля тебе ніколи й пальцем не поворухнув (навіть жодного разу не приніс тобі квитка до театру). Якщо ти узагальниш свої міркування про мене, то виявиться, що докоряєш ти мені не за непорядність чи зло (крім, хіба що, мого останнього наміру одружитись), а за мою холодність, відчуженість, невдячність. До того ж докоряєш так, немовби в усьому цьому винен я, немовби одним поворотом керма я міг би спрямувати все іншим шляхом, тоді як твоєї провини тут нема жодної, хіба лиш та, що ти був до мене надто добрий.

Цю твою звичайну думку я вважаю слушною тільки через те, що й сам гадаю: в нашому відчуженні жодної твоєї провини нема. Але так само нема в ньому й жодної моєї провини. Якби мені пощастило тебе в цьому переконати, тоді постала б можливість — ні, не почати життя спочатку, для цього обидва ми вже застарі — можливість бодай якої-небудь злагоди, і навіть якби твої безнастанні докори не припинилися, то вони стали б не такими жорстокими.

Дивно, але ти якоюсь мірою передчуваєш, що я хочу тобі сказати. Так, наприклад, нещодавно ти мені сказав: «Я завжди тебе любив, хоч напоказ поводився з тобою не так, як поводить решта батьків, але це лише тому, що я не вмію прикидатись, як прикидається решта». Що ж, батьку, загалом я ніколи не мав сумніву в твоєму доброму ставленні до мене, але це твоє твердження, здається мені, хибне. Прикидатися ти не вмієш, це правда, але тільки на цій підставі стверджувати, нібито решта батьків прикидаються, — це означає або виявляти глуху до будь-яких доказів нетерпимість, або (і це, на мою думку, відповідає дійсності) непрямо визнати, що між нами щось негаразд і винен у цьому не лише я, а й ти, хоч і несамохіть. Якщо ти й справді так гадаєш, то наші думки збігаються.

Я, звісно, не кажу, що став таким, який є, лише під твоїм впливом. Це було б велике перебільшення (і я навіть схильний до такого перебільшення). Цілком можливо, що навіть якби я ріс зовсім незалежно від твого впливу, то все ж таки не став би людиною, яка була б тобі до серця. Я, мабуть, однаково вдався б слабким, несміливим, нерішучим, неспокійним, не схожим ні на Роберта Кафку[1], ні на Карла Германа[2], але все ж таки іншим, не таким, який є, і ми могли б чудово ладнати один з одним. Я був би щасливий мати тебе за свого товариша, шефа, дядька, діда, навіть тестя (хоч щодо цього я вже трохи вагаюся). Але саме як батько ти виявився для мене натурою надто сильною, надто через те, що мої брати повмирали ще малими, сестри народилися вже багато пізніше після мене, й тому перший натиск мені довелося витримувати самому, а для цього я виявився натурою надто слабкою.

Порівняй нас двох: я, якщо казати дуже коротко, — Льови[3] з домішкою кафківської закваски, тільки рухає мною якраз не кафківська воля до життя, до діяльності, до завоювань, а притаманні всім Льови імпульси, що виявляються скрадливо, несміливо, не в той бік, а нерідко й узагалі затухають. А ти, навпаки, — справжній Кафка, якщо казати про силу, здоров'я, апетит, гучний голос, красномовство, самовдоволеність, почуття переваги над усіма на світі, витривалість, незворушність, знання людей, певну широту натури, — звичайно, з усіма вадами й слабкостями, які властиві цим чеснотам і які спричиняє твій темперамент, а часом і запальна вдача. Можливо, у своєму загальному сприйнятті ти, наскільки я можу порівнювати тебе з дядьками Філіпом, Людвігом та Генріхом[4] — не зовсім Кафка. Це дивно, і я не зовсім розумію, в чому тут річ. Адже всі вони були життєрадісніші, бадьоріші, невимушеніші, поступливіші, ніж ти, й не такі суворі. (Щодо цього я, до речі, багато чого успадкував від тебе й надто вже щедро розпорядився цієї спадковістю, що правда, не маючи у своїй вдачі тих необхідних противаг, які маєш ти.) Але, з другого боку, в цьому сенсі ти теж пройшов різні стадії, був, мабуть, життєрадісніший доти, доки твої діти, надто я, розчарували тебе й почали вдома засмучувати (коли приходили чужі люди, ти ж бо робився зовсім іншим); ти й тепер, либонь, знову став життєрадіснішим, адже онуки й швагер дали тобі трохи того тепла, якого не змогли дати діти, крім, хіба що, Валлі[5]. Принаймні ми з тобою були такі різні й через цю різницю такі небезпечні один для одного, що якби можна було, скажімо, заздальгідь передбачити, як складуться взаємини між мною, дитиною з уповільненим розвитком, і тобою, людиною сформованою, то можна було б припустити, що ти мав би мене просто розтоптати, щоб від мене нічого й не лишилось. Але цього якраз і не сталося, життя не можна передбачити наперед, зате сталося, можливо, ще гірше. Та я ще і ще раз прошу тебе не забувати, що я ніколи, жодною мірою не вважав тебе в будь-чому винним. Ти впливав на мене так, як і мав впливати, тільки годі вже тобі вбачати якусь особливу мою зловмисність у тому, що я піддався цьому впливу.

Дитиною я був несміливий, а проте, як і всі діти, звичайно ж, і впертий; мати мене, звісно, панькала, але не віриться, що я був аж такий непоступливий, не віриться, що привітним словом, лагідним доторком, теплим поглядом від мене не можна було домогтися чого завгодно. Загалом ти — людина м'яка й добра (подаліші мої слова цьому не суперечать, адже я кажу лише про зовнішні вияви, якими ти впливав на дитину), але не кожна дитина здатна довго, терпляче, без страху дошукуватися прихованої доброти. Дитину ти виховуєш лише відповідно до власної вдачі — силою, криком, раптовими спалахами гніву, а у випадку зі мною все це уявлялося тобі ще й тому аж-аж-аж яким доречним, що ти прагнув виховати з мене міцного й сміливого хлопця.

Докладно твої методи виховання в моєму ранньому дитинстві я тепер описати, звичайно, не можу, але можу їх приблизно уявити, судячи з того, як у пізніші роки ти поведився і зі мною, і з Феліксом[6]. Треба наголосити також, що тоді ти був молодший і тому енергійніший, нестримніший, безпосередніший, ще безтурботніший, ніж тепер, а крім того, цілком заклопотаний своєю крамницею, мені випадало бачити тебе ледве один раз на день, і тому враження ти справляв на мене таке глибоке, що воно ніколи не могло здрібніти до звичного.

Виразно мені пригадується лише один випадок з дитячих років. Можливо, пам'ятаєш про нього й ти. Яюсь я цілу ніч скиглив, просив води й вочевидь не через те, що вмирав від спраги — просто хотів трохи, мабуть, позлити вас, а трохи — розважитися самому. Коли суворі погрози не допомогли, ти взяв мене з постелі, виніс на балкон і лишив там на якийсь час самого, тільки в нічній сорочці, за замкненими дверима. Не хочу сказати, що ти вчинив хибно; можливо, тоді, серед ночі, заспокоїти мене яюсь по-іншому й справді годі було; цим я хочу тільки дати характеристику твоїм методам виховання і їхньому впливу на мене. Тоді я, звісно, відразу вгамувався, але рани мені було завдано глибокої. За своєю натурою я так ніколи й не зміг збагнути, як же пов'язані між собою цілком зрозуміле для мене, хай і безглузде, прохання дати води й невимовний жах, що його відчуваєш, коли тебе виносять з кімнати на балкон. Ще й через багато років я страждав від нестерпного уявлення, що здоровен-

ний чоловік, мій батько, найвища інстанція, вночі, майже без причини може взяти мене з ліжка й винести на балкон, — ось якою, виходить, нікчемністю я для нього був.

Тоді це був лише малозначущий початок, але усвідомлення власної нікчемності, яке часто опановувало мною (усвідомлення, з іншого погляду, шляхетне й плідне), великою мірою стало наслідком твого впливу. Мене б трохи підбадьорити, трохи подружньому підтримати, дати бодай яку-небудь можливість простувати власним шляхом, а ти цей шлях мені натомість загородив — звісно ж, із найкращих намірів, вважаючи, що я маю піти іншим шляхом. Але до цього я не був придатний. Ти, наприклад, підбадьорював мене, коли я добре марширував і віддавав честь, але вояк з мене ніколи б не вийшов; або ж ти підбадьорював мене, коли я міг ситно попоїсти, а то й випити пива, чи коли підспівував іншим людям незрозумілих мені пісень, чи бездумно повторював улюблені твої вислови. Але ніщо з цього не стосувалося мого майбутнього. Прикметно, що навіть тепер ти підбадьорюєш мене, по суті, лише тоді, коли почуваєшся скривдженим і сам чи коли це стосується твого самолюбства, яке зачепив я (скажімо, своїм наміром одружитись) або хтось інший у зв'язку зі мною (наприклад, коли Пепа[7] мене сварить). Тоді ти підбадьорюєш мене чи нагадуєш про мої чесноти, вказуєш на вигідні партії, на які я можу розраховувати, й безапеляційно засуджуєш Пепу. Та, навіть якщо забути про те, що у свої роки я вже майже глухий до підбадьорювань, яка мені з них користь? Адже вони лунають тільки в тому разі, коли йдеться не про мене ж насамперед.

А тим часом тоді, надто тоді я в усьому так потребував підбадьорливого слова. Мене пригнічував уже сам вигляд твого тіла. Пригадую, наприклад, як ми з тобою іноді роздягалися в тій самій кабіні. Я — худий, кволий, вузькогрудий; ти — міцний, високий, широкоплечий. Уже в кабіні я здавався собі жалюгідним, і то не лише проти тебе, а й проти всього світу, бо ти був для мене мірилом геть-чисто всього. А коли потім ми виходили з кабіні до людей, я, невеличкий кістяк, невпевнено стояв босоніж на дошках, тримаючись за твою руку, боячись води, нездатний повторити твоїх плавальних рухів, які ти з добрими намірами, а

насправді на мою глибоку ганьбу раз у раз показував мені; тоді я впадав у цілковитий розпач, і такі хвилини яскраво підтверджували весь мій гіркий досвід у всьому. Найкраще я почувався, коли іноді ти роздягався перший і мені щастило лишитися в кабіні самому й відтягти ганьбу публічного виходу доти, доки ти врешті вертався поглянути, в чому річ, і виганяв мене з кабіні. Я був удячний тобі за те, що ти нібито не помічав мого прикрого становища, до того ж я пишався, що в мого батька таке тіло. До речі, щодо цього різниця між нами й досі приблизно така сама.

Цьому відповідала і твоя духовна зверхність. Ти сам, власними зусиллями досяг так багато, що безмежно довіряв власній думці. У дитинстві це вражало мене навіть не так, як згодом, коли я вже підріс. Ти сидів у своєму кріслі й заправляв світом. Твої міркування були непомильні, міркування будь-кого іншого — безглузді, божевільні, *meschugge*[8], ненормальні. При цьому ти був такий самовпевнений, що бути ще й послідовним не вважав за потрібне — у своїй непомильності ти однаково не сумнівався. Бувало, про що-небудь ти думки не мав, жодної, але це означало, що загалом усі можливі думки з цього приводу — усі без винятку — хибні. Скажімо, ти починав ганити чехів, потім — німців, потім — юдеїв, і то не за щось одне, конкретне, а за все поспіль, і врешті не лишалося вже нікого, крім тебе. Ти набував у моїх очах тої загадковості, яка властива всім тиранам, чие право ґрунтується на їхній особистості, а не на розумі. Принаймні так мені здавалося.

Однак щодо мене ти й справді напрочуд часто мав рацію — і не лише в розмовах (тут це було само собою зрозуміло, ми ж бо з тобою майже не розмовляли), але й у дійсності. Проте й у цьому не було нічого аж такого незбагненого: адже на всіх моїх думках лежав твій важкий гніт, зокрема й на думках, які не збігалися з твоїми, і насамперед саме на них. Над усіма цими нібито незалежними від тебе думками від самого початку тяжіло твоє несхвалення й осуд; витримати їх до послідовного й цілковитого здійснення замислу було майже неможливо. Я кажу тут не про якісь там високі думки, а про навіть незначний дитячий замір. Досить було мені лише захопитись якою-небудь справою, запалитися нею, прийти додому й розповісти про неї, й у відпо-

ЗМІСТ

ЛИСТ ДО БАТЬКА.....	3
ПЕРЕВТІЛЕННЯ.....	49
ЗАМОК.....	96